

**BANK SİSTEMİNİN STRUKTURUNUN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ
(ÜMUMMİLLİ İNKİŞAF BANKLARI BİZƏ LAZIMDIRMI?)****E.A.XƏLƏFOV**

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, səmərəli bank sistemi postsovet ölkələrində bazar iqtisadiyyatına uğurlu keçidin və onun uğurlu inkişafının zəruri ilkin şərtidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə banklar ölkə daxilində və beynəlxalq səviyyədə tədiyə dövrüyyəsini təşkil edir, ayrı-ayrı şəxslərə və müəssisələrə maliyyə vəsaitlərini yerləşdirməyə imkan verənə bank xidmətlərinin geniş spektrini təklif edir, müəssisələrə, fərdi sahibkarlara, ayrı-ayrı şəxslərə və dövlət idarələrinə kredit verir, qiymətli kağızların emissiyasını həyata keçirirlər. Bütün bunlar bazar iqtisadiyyatında ən mühüm fəaliyyət növlərini təşkil etdiyindən, təəccüblü deyildir ki, Qərbi ölkələrində XIX əsrdə sənayeləşdirmə səmərəli bank sistemlərinin yaradılması ilə yanaşı inkişaf etmişdir.

Ölkəmizdə ictimai-iqtisadi quruluşda köklü islahatın aparıldığı on beş il ərzində ikipilləli bazar tipli bank sistemi yaradılmışdır. Bu illərdə bank sisteminin hüquqi bazası formalaşdırılmış, bankların kapitaları xeyli artmış, ciddi maddi baza yaradılmış, beynəlxalq texnologiyalar və standartlar tətbiq olunmuş, səriştəli mütəxəssislər hazırlanmışdır. Şübhəsiz, bankların işində, menecment, kredit siyasəti və s. sahəsində müəyyən çatışmazlıqlar da mövcuddur. Lakin bunlar, əsasən, sürətli inkişafdən irəli gələn çətinliklər olduğundan, bank sistemi beynəlxalq standartlara və qaydalara istiqamətlənməklə tədricən onları aradan qaldıra bilmişdir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda müasir bankçılıq sahəsinin inkişafı çox vaxt bank sisteminin inkişafı konsepsiyasına yanaşmanın dəyişməsi şəraitində cərəyan etmişdir. Bu zaman həmin konsepsiyanın zəif işlənmiş, o cümlədən bank sisteminin strukturuna aid məqamları da mövcud olmuşdur.

Müəyyən dərəcədə bunu başa düşmək olar: ziddiyyətlər və səhvlərlə zəngin olan mürəkkəb təşəkkül mərhələsində bank sahəsinin inkişafının uzunmüddətli inkişaf strategiyasını müəyyən

etmək çətin idi.

İlham Əliyev cənablarının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsindən sonra bu sahədə yeni inkişaf mərhələsinin başlanması nıqbinlik üçün əsas verir. Bu mərhələ bütün əsas sahələrdə, o cümlədən bankçılıq sahəsində dövlət prioritetlərinin, dövlət siyasətinin dəqiq ifadə olunmasını tələb edir.

Bu gün başlanmış siyasi və iqtisadi dəyişikliklər dalğasında bank sahəsi də dəyişir, o cümlədən bank sisteminin konsepsiyasına hələ müəyyən dəyişikliklər edilməlidir. Bununla əlaqədar bank sahəsinin strukturu məsələsi bank strategiyasının ən mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Bank sisteminin strukturu müxtəlif müstəvilərdə müzakirə olunmalıdır. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək. Bu gün artıq belə müddəaları hamı tərəfindən qəbul olunmuş və düzgün saymaq olar ki, bank sistemi yalnız bankları deyil, həm də kredit müəssisələrini əhatə etməlidir. Onların vahid sistemdə birləşdirilməsinə belə bir hal da təkan verir ki, həm banklar, həm də kredit müəssisələri bazar xarakterli maliyyə (pul) əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Fərq isə ondan ibarətdir ki, banklar bütün, yaxud əksər bank əməliyyatlarını yerinə yetirdikləri və ya yerinə yetirə bildikləri halda, kredit müəssisələri yalnız ayrı-ayrı əməliyyatları yerinə yetirməyə qabildir. «Banklar haqqında» Qanun və «Kredit ittifaqları haqqında» Qanun məhz belə yanaşmanı əsas götürür.

Başqa bir məsələ bankların özlərinin diferensiasiyası ilə bağlıdır. Fikrimizcə, bank sisteminin birinci səviyyəsini fəaliyyəti depozit və ödəmələrin keçirilməsi üzərində cəmləşdirilən xüsusi risksiz banklar qrupu təşkil etməlidir.

Bu bankların vəsaitini müstəsna surətdə etibarlı aktivlərdə: dövlətin borc öhdəliklərində, korporativ istiqrazlarda və yüksək beynəlxalq reytingə malik xarici aktivlərdə yerləşdirmək nəzərdə tutulur. Bu banklar qrupu üçün təminatlı əmanətlər sistemi tətbiq olunmalıdır. Risksiz bankların əmlakından girov qismində istifadənin qadağan edilməsi tövsiyə olunur.

İkinci səviyyəni öz fəaliyyətini universal kredit təşkilatı kimi həyata keçirən banklar təmsil edir. Lakin bu banklar təminatlı əmanətlər sistemində daxil edilmir. Bank sisteminin birinci səviyyəsinin strukturuna belə yanaşma, ilk növbədə, Azərbaycan iqtisadiyyatının özünün çoxsahəli olması ilə izah olunur. Çoxsahəlilik, mülkiyyət formalarının və fəaliyyət sahələrinin müxtəlifliyi müxtəlif bank qruplarının mövcudluğunun və onların ixtisaslaşmasının tanınmasını, o cümlədən qeyri-bank müəssisələri tərəfindən göstərilən maliyyə xidmətlərinin bir çox növ və formalarının inkişafını ifadə edir.

Hal-hazırda maliyyə ehtiyatlarının çox hissəsi (təxminən 80 %-i)

paytaxtın kredit təşkilatlarında cəmləşmişdir, çoxlu regional banklar qrupunun ehtiyatlar bazası məhduddur. Risklərin cəmləşdirilməsi siyasətinin arzuolunmazlığını başa düşərək, habelə bank sisteminin strukturu barəsində gəlinmiş nəticələrdən çıxış edilərək klassik, çox səviyyəli sistem çərçivəsində kredit təşkilatlarının prinsipcə fərqlənən iki qrupunun – dövlətin nəzarət etdiyi (ümummilli, sahəvi, ixtisaslaşdırılmış birinci səviyyəli banklar) və xüsusi kapitalla malik bankların fərqləndirilməsini nəzərdə tutan daha diferensiasiyalaşdırılmış çoxsahəli (çoxhəlqəli) sistem ideyası irəli sürülür.

İnkişaf etmiş ölkələrin (ABŞ, Qərbi Avropa ölkələri, Yaponiya) və son onilliklərdə sabit iqtisadi artıma nail olmuş keçid iqtisadiyyatına malik dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, çoxsahəlilik böhran hallarının genişlənməsinə maneçilik törədən və iqtisadiyyat sahələrinin və ərazilərinin bank xidmətləri ilə daha bərabər qaydada doldurulmasını təmin edən mühüm faktlardan biridir.

Belə sistem kredit-maliyyə bölməsinin bütün tərkib hissələrinin – dövlət kreditinin, sahəvi və ixtisaslaşdırılmış bankların, kiçik və orta sahibkarlığın, kredit ittifaqlarının, sığorta şirkətlərinin və s. səmərəli inkişafına şərait yaradır.

Çoxsahəliliyin siyasət kimi qəbul edilməsi bir çox cəhətdən istər həmin qruplar daxilində, istərsə də onların arasında sağlam rəqabətin formalaşdırılması üçün ilkin şərtləri yarada bilər.

Məlumdur ki, ehtiyatların başlıca cəmləşdiricisi qismində dövlət çıxış edir. Buna görə də dövlət ehtiyatları investisiya strukturu çərçivəsində konkret dövlət proqramlarının dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi üzrə uzunmüddətli öhdəliklərin müqabilində kommersiya banklarına verilməlidir. Vəzifəsi konkret dövlət layihələrinin – dövlət investisiya və sosial proqramlarının, borc xidmətinin, dövlətin aqrar-sənaye kompleksində, sənaye və tikinti sahələrində struktur və investisiya siyasətinin maliyyələşdirilməsindən ibarət olacaq dövlət bankları (ümummilli inkişaf bankları) sisteminin yaradılması variantı da maraq doğurur. Hərçənd bank sisteminin kredit-hesablaşma xidməti ilə müstəsna surətdə kommersiya banklarının məşğul olduqdarı ikisəviyyəli modeli dövlət banklarının mövcudluğunu nəzərdə tutmur. İnkişaf etmiş kapitalist dövlətlərindən götürülmüş bu model keçid dövrünə deyil, bazar iqtisadiyyatının inkişafının daha yetkin mərhələsinə uyğundur. Lakin indi də bu ölkələrdə dövlət bankları qalmaqdadır.

Fikrimizcə, dövlət iqtisadiyyatın bu yüksək gəlirli sahəsini erkən tərk edərək, dövlət pulları ilə əməliyyatlar aparmaq (vergilərin və digər vəsaitlərin cəmləşdirilməsi və büdcə təxsisatlarının yönəldilməsi və s.), dövlət idarələrinə xidmət göstərmək, əhalinin vəsaitini cəmləşdirmək və s. hüququnu, böyük

olsalar da, heç də bütün cəmiyyətin mənafeləri naminə fəaliyyət göstərməyən xüsusi banklara vermişdir.

Nəzərə almaq vacibdir ki, keçid dövründə iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulmasına, habelə emal sahəsi müəssisələrinin və dövlət müdafiə kompleksi müəssisələrinin inkişafına kredit dəstəyini, iqtisadiyyatın az rentabelli, lakin həyati əhəmiyyətli bölmələrinə kredit yardımını yalnız dövlət inkişaf bankları göstərməyə qabildir.

Dövlət inkişaf banklarının yaradılması zərurəti həmçinin bir sıra digər hallarla diktə olunur. Belə ki, dolayı bazar təsir vasitələrinin köməyi ilə kommersiya banklarının kredit qoyuluşlarının istiqamətlərinə ciddi təsir göstərmək çətindir. Keçid dövründə müəyyən prioritet sahələrə və müəssisələrə birbaşa ünvanlı dövlət kreditləri olmadan keçinmək mümkün deyildir.

Dövlət vəsaitinin sürətli və birbaşa keçidini dövlət inkişaf bankları vasitəsilə həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Həmin bankların vasitəsilə Azərbaycan Hökumətinin və Milli Bankın icimai əhəmiyyətli layihələrin və iqtisadi fəaliyyətin prioritetlərinin dövlət kreditləşdirmə proqramları əldə etməsinin işlənilib hazırlanması ilə bağlı olan uzlaşdırılmış pul-kredit siyasəti onların vasitəsilə məqsədyönlü surətdə reallaşdırıla bilərdi. Bununla da kredit ehtiyatlarının hərəkətinin dövlət siyasəti işlənilib hazırlanardı, ölkə miqyasında indikativ kredit planlarının hazırlanması isə zəruri iqtisadi marağın təmin edilməsi şərti (məsələn, vergi kreditləri şəklində müxtəlif güzəşt və imtiyazların verilməsi, vəsaitin investisiya layihələrinə yönəldilməsi hissəsində ehtiyat tələblərinin normativlərinin aşağı salınması və s.) onların tərtib edilməsinə və reallaşdırılmasına böyük kommersiya banklarını daha artıq dərəcədə cəlb etməyə imkan verərdi.

Keçid dövründə məhz dövlət kredit siyasətinin uzlaşdırılması və ölkənin tədiyə dövrüyəsinin əsas hissəsinin keçdiyi ən böyük bankların kredit planlarının əlaqələndirilməsi təşəbbüsünü öz üzərinə götürməlidir. Dövlət inkişaf bankları əhalinin vəsaitini cəmləşdirə bilərdi. Digər kommersiya bankları ilə müqayisədə dövlət inkişaf bankları əmanətçilərin vəsaitini yönəltməyi nəzərdə tutduqları investisiya layihələrinin və məqsədli dövlət proqramlarının rəsmən təqdim edilməsi yolu ilə öz fəaliyyətinin şəffaflığını təmin etməklə müsbət mənada fərqlənə bilərdi.

Əhalinin mənafeləri naminə dövlət inkişaf bankları sosial şəraitin dəstəklənməsi, inkişaf etdirilməsi və yeni həyat tərzinin formalaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin (məsələn, mənzillər, bağ sahələri və evlərin alınması üçün ipoteka kreditləşdirməsi sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi; məqsədli istehlak krediti proqramının hazırlanması və reallaşdırılması və s.) təminatçısı ola bilərdi.

Dövlət inkişaf banklarının əhaliyə münasibətdə belə şəffaflyq siyasəti cəmiyyətdə ümummilli ideyanın mühüm tərkib hissəsi qisminə çıxış edə bilər.

Dövlət banklarının yaradılması konsepsiyasının reallaşdırılması onların statusunun (investisiya fəaliyyətinə yönəldilməklə), müxtəlif fondlarının optimal məbləğinin müəyyən edilməsi üzrə böyük hazırlıq işi və eyni zamanda bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün xüsusi şəraitində rəqabət qabiliyyətli fəaliyyət üçün imkanların yaradılmasını tələb edir.

Şübhəsiz, kommersiya bankları ilə müqayisədə dövlət inkişaf banklarının fəaliyyəti bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyi baxımından daha tənzimlənmiş hesab olunmalıdır. Məhz buna görə də belə hesab edirik ki, dövlət inkişaf banklarının fəaliyyəti AMB-nin bankların fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq təlimatındakı dəyişikliklər nəzərə alınmaqla «Banklar haqqında» Qanunun ayrı-ayrı maddələri ilə tənzimlənməlidir. Bizim fikrimizcə, dövlət banklarının işinin üzərinə qanunvericiliklə müəyyən məhdudiyətlər qoyulmalıdır. Belə ki, cəmləşdirilmiş vəsaitin az əhəmiyyətli kredit əməliyyatlarına xidmətə, məsələn, yerli müəssisələrin uğurla istehsal edə biləcəkləri məhsulun alışı üzrə idxal müqavilələrinin kreditləşdirilməsinə yönəldilməsi qadağan edilməlidir. Belə fəaliyyət kommersiya banklarının öhdəsinə buraxılmalıdır. Dövlət vəsaiti yerli istehsalçıların kredit dəstəklənməsinə yönəldilməlidir. Dövlət inkişaf bankları şəbəkəsi, əsasən, regionlarda yerləşdirilməlidir. Bu, onların paytaxtla əlaqəsini gücləndirməyə imkan verməklə, ərazi və sahəvi mənafehin möhkəmləndirilməsinə kömək göstərmiş olardı. Dövlət bankları AMB-nin proteksionist dəstəyindən istifadə etməlidir ki, bank bazarına xarici kapitalın nüfuz etməsi şəraitində bu, xüsusilə vacibdir.

Bütün yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar: bank sisteminin strukturunda islahat aparılması zəruridir. Dövlət inkişaf bankları bank sahəsinin lokomotivi rolunu yerinə yetirməklə, mühüm yer tuta bilərlər, çünki keçid dövründə milli iqtisadiyyatda islahatın mənbəyini yalnız daxili maliyyə ehtiyatları təşkil edə bilər. Kredit-bank sistemi vasitəsilə toplanan həmin maliyyə ehtiyatlarının prioritetini ayrı-ayrı bankir qruplarının xüsusi mənafehinin amorf məcmusu deyil, ictimai mənafehlər təşkil etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 16 yanvar 2004-cü il.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 10 may 2004-cü il.

3. Kredit İttifaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 2 may 2000-ci il.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СТРУКТУРЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ (НУЖНЫ ЛИ БАНКИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ?)

Э.А.ХАЛАФОВ

РЕЗЮМЕ

Сегодня, на волне начавшихся политических и экономических изменений, банковская отрасль также меняется, в частности еще предстоит вести некоторые корректировки в концепцию банковской системы. В связи с этим в настоящей статье выдвигаются положения о структуре банковской системы как важнейшей составной части банковской стратегии.

В настоящей статье рассматриваются положения о том, что банковская система должна включать в себя не только банки как таковые, но и кредитные учреждения, рассматривается проблема дифференциации самих банков, создания банков общенационального развития.